

Posjet staroj dubrovačkoj koloniji u središtu Bosne

R. R. Progonski

Kada sam u jesen prošle godine boravio u Kiseljaku, od svih okolnih izletišta i naselja, najviše me privlačio grad Kreševo, stara dubrovačka rudarska kolonija u srcu Bosne. Kreševo je udaljeno od Kiseljaka dvanaest kilometara. Nalazi se na kraju odvojka ceste, koja u ovom starom gradu pod planinom Bitovnjom i završava. Poslije nepuna dva kilometra od Kiseljaka cesta ulazi u tjesnac. Među visokim brdima u uskom tjesnacu jedva su našli malo prostora rijeka Kreševčica i cesta, koja vijuga uz lijevo riječno korito. Na putovanju od Kreševa šofer Ivica opisuje kreševske znamenitosti, a usput spominje i drevne zgrade u malom gradu. Skraćuje vrijeme, što bi se otešlo i na ovom dosta kratkom putu zbog jednoličnog pogleda na malu rijeku, usku cestu i zelena podnožja brda, koja su se ovdje gotovo sljubila.

Na izlazu iz uske kotline završava cesta. Tu počinje kreševska čaršija. Širokom ulicom, što se protegla gotovo čitav kilometar iz nizine prema uzvišici, na kojoj dominira velika zgrada sta-

rog samostana, redaju se bijelo okrečene bosanske kućice sa oštrim drvenim krovovima. Sve naliče jedna drugoj, kao da su izrađene po kalupu istodobno. Međutim, nije baš tako. Neke su od njih nadživjele i tri stoljeća. Mladim graditeljima služile su kao uzori, i za to je Kreševo u građevinskom pogledu najbolje sačuvano tipično bosansko naselje. Urednost i čistoća primjećuju se na zidovima kuća i na odjeći stanovnika.

Između glavne ulice i korita Kreševčice sedam sporednih sokaka presijecaju po svim pravilima urbanizma u oštrim uglovima staro naselje.

Uz Jajce, Kraljevsku Sutjesku, Fojnicu, Bobovac i još neka mjesta sredovječne Bosne spominje se i Kreševo. Ali povjesnica ne povezuje Kreševo uz kraljeve i feudalce, već je dovodi u vezu s prvim tragovima rudarske aktivnosti na tlu Bosne. Rudno bogatstvo ovoga kraja, živu i srebro, iskorišćavali su već stari Feničani, za njima Iliri i Rimljani. Poslije viševjekovnog za-

stoja u doba stare bosanske države Dubrovčani preuzimaju kao zakupnici kreševske rudnike, prvenstveno majdane gvožđa i olova. U Kreševo dolaze iskusni rudari Sasi iz Erdelja.

Mnogobrojne smjene rudara, od Feničana do Sasa, u dvomilenijskom razdoblju historije ostavile su svoje tragove u lokalnim topografskim imenima, nazivima alata, rudarskim i metalurgijskim terminima, što su u ponešto iskrivljenom obliku ostali sačuvani sve do naših dana. U ovom rudarskom središtu razvili su se prije više stoljeća razni zanati. Nadaleko su bili poznati kreševski kovači, zlatari, bravari i puškari. Svoje proizvode otpremali su u razna privredno-trgovačka središta, najviše u Dubrovnik i Veneciju, a kasnije i u Carigrad.

Dubrovčani su s Kreševom podržavali veoma žive trgovačke veze. Uživajući naročite pogodnosti Dubrovčani su u ovom istaknutom industrijskom središtu osnovali svoju jaku koloniju. Vjekovni uticaj Dubrovnika zapaža se i danas na nazivima mnogih kućnih potrebstina i u akcentima, po kojima se u kreševskom govoru osebujno ističu mnoge dubrovačke riječi i naglasci.

Na početku turske okupacije u petnaestom stoljeću industrijska aktivnost u Kreševu zamire. Ali i sami Turci ubrzo uviđaju privrednu važnost zanata, pa sultan Sulejman Veliki posebnim zakonom, zvanim »Kanun Sas«, potvrđuje vjekovne običaje, prava i stalešku autonomiju kreševskih rudara i kovača. I u to vrijeme Dubrovčani podržavaju jake veze s Kreševom. Za vrijeme austrijske okupacije zanatska i industrijska djelatnost potpuno prestaje. Zatrpana su stara okna majdana, pogašene vatre u malim kovačnicama, takozvanim duganjama, zamrli odjeci batova po nakovnjima. I takvo stanje traje sve do sloma Austro-Ugarske.

Volja za životom i ljubav za radom ponovno probija put. Kreševski kovači se dogovaraju kako bi oživjeli zapretane vatre i jekom čekića probudili uspavano podnožje Bitovnje planine. Udružili se u malu kovačku zadruhu, od koje se poslije oslobodenja, u novim radnim uvjetima razvilo veliko industrijsko poduzeće »Čelik«.

U jugozapadnom predgrađu s lijeve strane korita Kreševčice uzdiže se čađava zgrada. Po izgledu je dosta velika. Međutim, ona je u stvari premalena i pretijesna, jer je u njoj zaposleno oko 250 radnika, koji ne mogu završiti posao u jutarnjoj smjeni. Redaju se u tri smjene, tako da čitave dane i noći u ovoj zgradi odjekuju batovi i goleme prese.

U kreševskoj tvornici »Čelik« susrećemo jedan neobičan proizvodni kontrast. Dok u golemim tvorničkim halama bruje suvremeni strojevi pomoću kojih se obavlja znatan dio posla, u maloj, nepuna dva četvorna metra prostranoj kovačnici, dva kovača izrađuju okrugle konjske ploče na istim principima i sa istim alatom kao što su radili i njihovi praededovi. Promatrajući ova dva kreševska kovača stekli smo uvjerenje, da se izvjesni poslovi ni danas ne mogu mehani-

zirati. Nikakva mehanika ne može na primjer okovati kokošnje jaje sićušnom potkovicom, kao što to rade neki kreševski kovači kada žele dokazati, da su stekli puno osposobljenje u svom zanatu.

Međutim, kreševski kovači usvajaju i suvremene tehničke tekovine, moderniziraju svoju tvornicu. Drveni kotači na pogon vode u nekadašnjim malim kovačnicama zamijenila je električna energija u velikoj tvornici, a ručne batove goleme prese. Proširen je i krug njihovih poslovnih veza čak do Brazilije i Paragvaja.

Osim tradicionalne gvoždarske industrije Kreševo ja danas poznato središte proizvodnje barita. Seljaci iz okolice još uvijek dovoze tešku rudu na svojim malim brdskim konjima, jer je prevoz rude tek djelomično mehaniziran. Sivi betonski stupovi električnog voda izrasli su među zelenim jelama na podnožju Bitovnje kao vjesnici nedaleke budućnosti, kad će vagoni žičane željeznice nadomjestiti male sepete i bisage na konjskim samarima.

U staroj dubrovačkoj koloniji postoji i nekoliko spomenika kulture, glasno govore o velikom značenju Kreševa u dalekoj prošlosti. Neke spomenike, koje je zastrla gusta šuma i narušio zub vremena, ne spominje pisana historija. O njima govore do danas sačuvane legende. Od njih je najznačajniji golemi građevinski spomenik stara tvrđava.

Na povišenom brežuljku iznad slikovite doline, koju presijecaju dva planinska potoka, uzdižu se u obliku vijenca ostaci drvnog kreševskog grada. Bedemi, koji su u temeljima znatno deblji nego u vrhu svjedoče, da je ovo utvrđenje služilo ljudima u odbrambene svrhe. Ograđeni prostor dosta je velik, te je mogao pružiti zaštitu znatnom broju ljudi. Sa zapadne strane utvrđenog grada je pristup najlakši. U visini od desetak metara uzdizala se jedna odbrambena kula. Ispod utvrđenja vide se ostaci drugih dviju kula, a na okolnim povišenim položajima ruševine ostalih fortifikacionih objekata, koji su spadali u sklop stare kreševske tvrđave. Pouzdani historijski zapisi o postanku kreševskog grada ne postoje. Mišljenja učenjaka o tome se razilaze. Dok jedni govore, da je stari kreševski grad osnovao bosanski ban Kulin (1180—1204), drugi, na temelju arheoloških iskopina, datum postanka ove nekadašnje čvrste građevine prebacuju čak u vrijeme Rimljana. Kako je svojedobno u utvrđenju pronađena stanovita količina dubrovačkih perpera, neki su učenjaci ustvrdili, da su u Srednjem vijeku u kreševskom gradu čuvali svoje blago Dubrovčani, zakupnici rudnika.

Umjesto historijskih zapisa postoje mnogobrojne legende o Kreševskom gradu. Jedna od njih govori, da je u ovom utvrđenju često stanovala bosanska kraljevska porodica u vrijeme stare bosanske države, pa čak dodaje, da je sam kralj vršao žito na planini Mehorsju, jugoistočno od Kreševa. Uz ovu romantičnu i za djecu zabavnu priču, sačuvane su i legende koje govore

o krvavim borbama u vrijeme turskog osvajanja Bosne. Evo kako jedna prikazuje borbu za stari grad.

U utvrđenom gradu nalazila se vojna posada pod zapovjedništvom mladog bosanskog kraljevića. Pod utvrđenje je došao turski carević sa mnogobrojnom vojskom, koja se utaborila sa sjeverne strane grada. To se mjesto, navodno po careviću, i danas naziva »Carevište«. Turci su neko vrijeme svom snagom navaljivali na grad, ali ga nijesu mogli zauzeti, te su zbog toga blokirali okolicu i odlučili da ustraju u opsjedanju. Vjerovali su da će se posada predati zbog nestašice hrane. Opsjedanje je trajalo dugo, i to prema legendi, punih sedam godina. Uvidjevši, da ne će moći dugo održati grad u svojim rukama, jer je posada počela gladovati, bosanski kraljević odlučio da se posluži varkom. On izda nalog, da se ubije jedno magare i da mu se želudac napuni posljednjom zalihom pirinča. Pomoću naročite sprave posada izbaci magare među neprijatelje. Kada su turski vojnici pregledali magare i ustanovili, da ga je posada tvrđave hranila pirinčem, turski carević je došao do zaključka, da Bosanci imaju goleme zalihe hrane, te stoga odlučio da digne opsadu i da se sa svojom vojskom, koja je i sama počela osjećati nestašicu hrane, povuče iz Kreševa. Međutim, za vrijeme povlačenja susreo je jednu krezubu babu, koja mu je odala varku. Turska vojska se povratila natrag, nastavi opsadu i bosansku vojsku prisili na kapitulaciju, te zarobi čitavu posadu i samog kraljevića.

Tako govori legenda o drevnom kreševskom gradu. Ali pored ovog historijskog spomenika u Kreševu postoje još neke kulturne znamenitosti, među kojima vidno mjesto zauzima stari franje-

vački samostan. Prva zgrada izgrađena je XVI. vijeka. Nekoliko je puta bila porušena i popaljena, a posljednji je put obnovljena 1895. godine. U samostanu se nalazi čitav niz kulturno-historijskih predmeta. U maloj prizemnoj sobi natrpano je mnoštvo starinskog namještaja, oružja i kućnih potrepština. Inventar dovoljan za jedan čitav manji muzej. U samostanu postoji i bogata stara biblioteka, a tu se nalazi i radna soba pjesnika Grge Martića. Skromni krevet, ormar za knjige, dva mala stola, jedan divan i četiri fotelje sačinjavaju namještaj pjesnikove radne i spavaće sobe. Po zidovima su izvještene brojne diplome i fotografije, među kojima se ističu dvije velike slike Josipa Jurja Strossmajera. Na stolu, u sredini sobe, nagomilani su razni ukrasni predmeti i pišaći pribor: gušće pero i dvostruka staklena tintarnica. Na zidu su izvještene gusle javorove, puške, pištolji i handžari, kao i jedna savinuta sablja bana Jelačića, koju je Martić dobio na poklon. U tom skupu ličnih životnih uspomena Grge Martića nalazi se i koža golemog šumskog medvjeda, kojega je pjesnik ubio na Bitovnji.

Iz jedne stijene nad Kreševom bučno šumi vrelo radioaktivne vode, koja se koristi u maloj banji i obližnjem bazenu. Najveći dio ljekovite vode otiče s visinskog izvora u Kreševčiću. Nad uskim koritom radioaktivnog potocića uzdižu se i dva stara mlina. Svijetlo zelena mahovina, što je isplela debelim tkivom drvene kotače, svjedok je starosti mlinova. Oni su vjerovatno istim ritmom bučili i onda, kada su kraj njih prolazili pretstavnicima Dubrovačke republike, kojih se snažan uticaj i danas osjeća u ovom lijepom gradiću srednje Bosne.